

Mircea Martin (coordonator)

Elisabeta Lăsconi Roșca

Carmen Ligia Rădulescu

Rodica Zane

Limba și Literatura Română

MANUAL PENTRU CLASA A XI-A

art
educațional

Argument	4
FUNDAMENTE ALE CULTURII ROMÂNE	5
Originile și evoluția limbii române (prezentare sintetică)	6
Limbă și comunicare – Împrumuturi vechi. Influențe vechi (slavă, greacă, maghiară și germană) ...	14
Limbă și comunicare – Împrumuturi vechi. Influența orientală (turcă și neogreacă)	22
Limbă și comunicare – Limba actuală	25
Romanitate și dacitate – Între istorie și mit (studiu de caz)	27
Limbă și comunicare – Structuri discursive în textul nonliterar. Textul argumentativ (I)	40
Limbă și comunicare – Structuri discursive în textul nonliterar. Textul argumentativ (II)	41
PERIOADA VECHIE	43
Dimensiunea religioasă a existenței – De la <i>Scriptură</i> la scriitură în cultura română premodernă (studiu de caz)	43
Limbă și comunicare – DOOM (I)	58
Formarea conștiinței istorice – Istorie, literatură, conștiință istorică (studiu de caz)	59
*Literatură veche: <i>Istoria ieroglică</i> de Dimitrie Cantemir (text de bază)	73
Limbă și comunicare – Arhaisme. Regionalisme	75
Limbă și comunicare – DOOM (II)	76
CURENTE CULTURALE/ LITERARE ÎN SECOLELE XVII-XVIII	77
Umanismul (prezentare sintetică)	78
Iluminismul (prezentare sintetică)	87
PERIOADA MODERNĂ	
SECOLUL AL XIX-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA	95
Rolul literaturii în perioada pașoptistă – Literatura – calea spre o națiune modernă (studiu de caz)	97
Forme hibride ale civilizației românești la mijlocul secolului al XIX-lea – <i>Istoria unui galbân</i> de Vasile Alecsandri (text de bază)	105
Limbă și comunicare – Registre stilistice. Limbaje funcționale	111
Limbă și comunicare – Jurnal de lectură	112
România, între Orient și Occident (dezbateri)	113
(Re)Descoperirea literaturii populare: <i>Miorița</i> (text de bază)	129
*Literatură cultă și literatură populară: <i>Baltagul</i> de Mihail Sadoveanu (text de bază)	137
*Limbă și comunicare – Fonetică (recapitulare și sistematizare)	139
*Limbă și comunicare – Morfologie și sintaxă (recapitulare și sistematizare)	140
Criticismul junimist – Schimbarea de paradigmă (studiu de caz)	141
*Diversitatea tematică, stilistică și de viziune în opera marilor clasici – Program junimist și spirit creator (studiu de caz)	151

CURENTE CULTURALE/ LITERARE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA 161

ROMANTISMUL 163

Proza de inspirație istorică – *Alexandru Lăpușneanul* de Costache Negruzzi (text de bază) 167

Limbă și comunicare – Eseul structurat. Eseul liber 172

Lirismul. Erotica și natura. Nocturnul – *Lasă-ți lumea...* de Mihai Eminescu (text de bază) 179

Limbă și comunicare – Denotație și conotație 183

Limbă și comunicare – Figuri de stil 183

Geniul, lumea și poezia – *Scrisoarea II* de Mihai Eminescu (text de bază) 185

Fantasticul – *Sărmanul Dionis* de Mihai Eminescu (text de bază) 189

Limbă și comunicare – Moduri de expunere: dialogul, monologul și descrierea în textul narativ ... 192

REALISMUL 201

Nuvela psihologică – *În vreme de război* de I.L. Caragiale (text de bază) 202

SIMBOLISMUL 205

Simbolismul european – Spre o nouă sensibilitate poetică (studiu de caz) 205

Simbolismul românesc – *Cântecul ploaiei* de Al. Macedonski (text de bază) 216

PRELUNGIRI ALE ROMANTISMULUI ȘI CLASICISMULUI 220

Spinul de George Coșbuc (text de bază) 221

Fără țară de Octavian Goga (text de bază) 223

PERIOADA INTERBELICĂ 227

Romanul de analiză psihologică – *Ciuleandra* de Liviu Rebreanu (text de bază) 229

Cronica literară: Perpersicius – *Ciuleandra* de Liviu Rebreanu 242

Limbă și comunicare – Strategii specifice folosite în monolog și dialog 244

Romanul experienței – *Patul lui Procust* de Camil Petrescu (text de bază) 245

*Limbă și comunicare – Cronica unui eveniment cultural 259

Limbă și comunicare – Surse de documentare. Istorii literare 260

Modele epice în romanul din perioada interbelică – Interferența modelelor epice (studiu de caz) 261

Capitolul I

FUNDAMENTE ALE CULTURII ROMÂNE

1. Originile și evoluția limbii române (prezentare sintetică)
2. Romanitate și dacitate – Între mit și istorie (studiu de caz)

PERIOADA VECHIE

3. Dimensiunea religioasă a existenței – De la *Scriptură* la scriitură în cultura română premodernă (studiu de caz)
4. Formarea conștiinței istorice – Istorie, literatură, conștiință istorică (studiu de caz)
- *5. Literatură veche: *Istoria ieroglică* de Dimitrie Cantemir (text de bază)

CURENTE CULTURALE/ LITERARE ÎN SECOLELE AL XVII-LEA – AL XVIII-LEA

6. Umanismul și iluminismul (prezentare sintetică)

G. Călinescu (1899-1965),
desen de Ștefan Dimitrescu

G. Călinescu deschide *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (1941) cu o descriere memorabilă a limbii române, realizând o corelație între proveniența cuvintelor și expresivitatea lor.

Pasajul capătă valoarea unei demonstrații originale asupra structurii lexicului românesc, referindu-se întâi la fondul latin moștenit, la fondul slav dobândit și apoi la împrumuturile și influențele din maghiară, turcă și greacă.

Fragmentul *Formarea limbii române* reprezintă o „apărare și ilustrare a limbii române” (Mircea Martin, *G. Călinescu și „complexele” literaturii române*, 1981), în care se reface un întreg univers al limbii, cuprinzând nu doar observații lingvistice, ci și referințe istorice și sociale, aspecte psihologice și valori expresive.

Originile și evoluția limbii române (prezentare sintetică)

O „apărare și ilustrare a limbii române”

Formarea limbii române

de G. Călinescu

(fragment)

Că limba în structura și lexicul ei fundamental este latină pare un fapt izbitor. Întrăurirea slavă, cam masivă, răătăcește totuși pe străinul de grai neolatin nepregătit filologiceste. Din punct de vedere estetic, varietatea și specificitatea infiltrațiilor dau limbii române miresmele ei proprii și se pot până la un punct prevedea efectele literare ale frazei prin simpla analiză a lexicului sub raportul originii. Astfel tot ce privește situarea omului pe pământ și sub astre, ca ființă liberă, civilă, cu instituții și viață economică elementară, categoriile existenței în sfârșit, intră în zona latină.

Românul crede în Dumnezeu, în îngeri, în zâne și a fost botezat de preot la biserică, unde duminica, mai ales bătrân, își face cruce și se roagă. El nu e păgân, căci vede deasupra lui, pe cer, soarele, luna și stelele, și nici sălbatic. E domn, om vechiu de cetate și țăran, având o lege, ascultând de un împărat. Având pământ, lucrează, face arătură, semănătură, mănuieste sapa, secera, împinge boii. Seamănă secară, trifoi, cânepă. La pădure, la munte, la șes, încalcă pe cal, sau se duce pedestru ori cu carul. Toamna pe ploaie, vânt, ceață, fulger, iarna pe ger de crapă pietrele stă la adăpost. Are casă cu scoarțe pe pereți, cu ușă, o curte, un staul, un câine, vacă cu lapte, scroafă, oi, găini. De la fântână aduce apa cu ulciorul ori cu găleata. De-i e foame stă la masă pe scaun și prânzește ori cineză, mâncând pâine, ceapă cu sare, ai, caș, carne fiartă în oală sau friptă pe tăciuni. Se slujește de lingură, mestecă și înghite îmbucătura încet. Toamna pune curechi în bute ale cărei doage le astupă cu papură, iar mai târziu taie și afumă porcul. Seara își așterne, se culcă, se acoperă și doarme. Umblă desculț sau încălțat, se purecă, se scarpină, se scaldă, se îmbăiază, se tunde, pune cămașa, se îmbracă. Are simțire, cuget, și-i place când păsările cântă în arbori, când înfloresc și înverzesc pomii, merii, cireșii. Dacă e înăcrit, amărât, zice din frunză și din ceteră. În tinereță merge în pețit și-și alege muiere, făcând nuntă. Are socru, soacră, părinți, frate, soră, nepoți, feciori, cumnați, fini. Mortul se pune în mormânt și femeile îl bocesc. Corpul are oase, sânge, cap, frunte, tâmpă, ochi, urechi, rost, dinți, limbă, barbă, mustați, piept, spinare, șale, mațe, buric, pulpe, genunchi și insul e gras, vârtos, păros, pântecos, subțire, întreg după cum e cazul. Bărbatul se face luntre și pune toate zilele săptămânii (luni, marți etc.), aleargă, înșeauă și închingă calul, încarcă carul, bate fierul, arama, e păcurar, vinde, cumpără, împrumută. Femeia coase având ac, ață,

foarfece, scarmână lână, toarce, mulge, scutură, șterge, merge prin vecini. Aceste fraze, prin vechimea lexicului au o demnitate abstractă.

Fondul slav (slav și vechi bulgar) izbește numaidecât prin sunete gângăvite, gâfâite, sumbre, de un grotesc trist adeseori, prin culoarea grea care duce de obicei la vorbirea „neaoșă”. Fie pentru că vin de la o clasă dominantă socotită mocnită și închisă la suflet, cu ideea mai grea și încărcată de toate nelămuririle migrației, fie din cauză că autohtonul a împrumutat acele cuvinte care notau o stare nouă de lucruri, vocabularul de origină slavă exprimă pierderea demnității umane, inegalitatea, raporturile aspre de atârănare, umiliința, necesitatea. Stăpâni nedoriți au venit siluind sufletele oamenilor săraci, trezind mizantropia. Multe cuvinte arată infirmități sufletești și trupești și sunt apte pentru pictarea monstruosului: *mârșav, scârnav, gângav, gârbov, cârn, pleșuv, curvar, năuc, prost, tâmp*. Acum stau față în față noul *jupân* și *stăpân* (care e *bogat, lacom, mândru, dârz, strașnic, grozav, năpraznic*) și *robil*: *sărac, slab, blajin*. De la stăpân îți vin, când ești *slugă*, toate *relele*: *bazaconia, munca, osânda, truda, ostentirea, tângirea, ponosul, jalea, pacostea*. Stăpânul te *plătește*, te *hrănește*, te *miluiește*, te *dăruiește*. Lui i te *jeluiești*, te *tângui*, te *smerești*. Cu el te *sfădești* și ai *pricină*. El te *dojenește*, te *căznește*, te *muncește*, te *obijduiește*, te *prigonește*, te *hulește*, te *gonește*, te *izbește*, te *răzbește*, te *zdrobește*, te *strivește*, te *prăpădește*, te *smintește*, te *belește*. Alte cuvinte trezesc teroarea mișcărilor turburi de adunări umane (*gloată, grămadă, ceață, norod, pâlc*), calamitățile (*potop, pojar, vișor, prăpăd, răzmeriță, răscoală, răzvrătire, pribegie*), cu sonuri ce înspăimântă (*răcnire, hohotire, plescăire*), sau intră în lumea haoticului, a groazei infernale și escatologice (*primejdie, taină, clătire, nălucire, prăpastie, beznă, iad*).

Chiar din întâiele ungurisme rezultă nuanța de îmbogățire în sens antifeudal a observației. În partea cu unguri sunt meșteșugurile, produsele hârniceii umane: *ferăstraie, hârdaie, barde, hamuri, lacăte, zăbale, ilăuri*. Acolo sunt *orașele* cu *beșuguri, gazdele mari* și formalitățile *pârgărești* (*hotar, vamă*). Dai seamă, ai nevoie de *chezaș* și plătești *bir*. Acolo *cheltuiești* și bei *aldămașul* pe la *făgădaie*. Atitudinea vitalistă specifică a poporului maghiar a fost tradusă în propriile lui cuvinte. Toate ale ungurului sunt *uriaeșe*, el te *uluiește*, fiindcă-i de *neam* și e *gingaș*, plin de *gânduri* și de *alean*, deși *suduiește*.

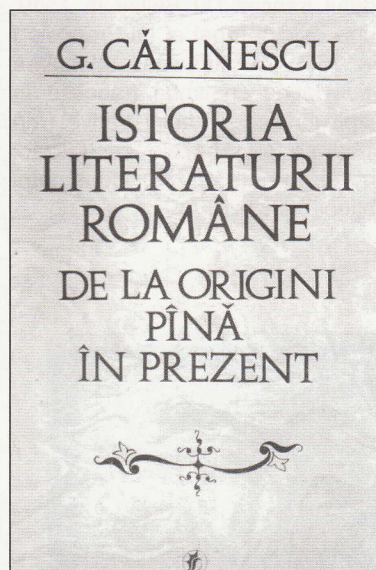
Turcisme vechi cuprind noțiuni de interior oriental, obiecte de bazar (*conac, fânar, cazan, tipsie, baltag, fildeș, catifea*). Cu vremea au pătruns termenii de alai otoman, de funcții pompoase, de bucătărie exotica, de petreceri indecente, de *pezevenglăcuri, cara-ghiozlăcuri* și *pehlivănii*. Întrebuintarea acestor elemente dă frazei un aspect multicolor și bufon.

Dimpotrivă, grecismele din epoca fanariotă, cu efect mai totdeauna subtil umoristic, reprezintă fineța sufletească excesivă, pretenția culturală, prețiozitatea, sofistica, *apelpisirea*.

Compararea unor vocabule însemnând procese psihice elementare este instructivă. *Dorul* autohton e o stare de nostalgie senină, *cheful* oriental e o exaltare monotonă, stătătoare, *jalea* slavă e

„Există și cuvinte de origine slavă care pot numi situații fundamentale; unele dintre ele sunt, dacă nu sinonime, oricum dintr-o sferă semantică similară cu acelea invocate de Călinescu din fondul latin (*a nădăjdui, duhuri, vârstă, plugar, glie, orânduială, ogor, greblă, crivăț, viscol, văzduh* etc.). La fel, cuvintele de origine latină pot arăta, la rândul lor, infirmități sufletești și trupești (*mișel, împutit, lenes, nebun, în loc de mârșav, scârnav, trândav, năuc*) sau pot traduce și ele „groaza infernală și eschatologică” (*vis, genune, întunerice, în loc de nălucire, prăpastie, beznă*).”

(Mircea Martin, G. Călinescu și „complexele” literaturii române, 1981)

Istoria literaturii române
de la origini până în prezent,
ediția a II-a, 1982

„Deși stăruie asupra importanței primordiale a fondului latin de care leagă vechimea și demnitatea noastră, G. Călinescu înțelege că forța și farmecul limbii române nu stă în puritatea ei, ci, dimpotrivă, în amestecul rodnic al unor elemente și valori eterogene.”

(Mircea Martin, G. Călinescu și „complexele” literaturii române, 1981)

Formularea folosită de criticul literar Mircea Martin – „o apărare și ilustrare a limbii române” preia titlul manifestului *Défense et Illustration de la langue française*, conceput de poetul francez Du Bellay în 1549, după edictul regal al lui François I din 1539, ce impusese înlocuirea limbii latine cu limba franceză în actele juridice și administrative. Prin limbă se pun bazele centralizării puterii în stat și ale constituirii națiunii franceze.

depresivă și dureroasă, *aleanul* unguresc e exuberant, chiuitor. *Cugetul* latin e „curat”, aplicându-se la el noțiunea largă de conștiință, ungurescul *gând* este numai „ascuns”, reprezentând o meditație prelungă, inaparentă. *Gândul* nemeșului poate fi cu *vicleșug*.

Amestecul de cuvinte de originile cele mai felurite, privind atât obiectul, cât și subiectul (inteligibilul e mai ales latin, iraționalul neologistic), cu păstrarea nuanțelor, dă limbii române o bogăție extraordinară de colori lirice, în ciuda unei aparente sărăcii cantitative. Accentele psihice se schimbă de asemeni cu repeziciune în frază pe măsură ce se desfășoară impasibilele latinități, smeritele gângăveli slave, răstelile maghiare, caraghioztlăcurile turce, grecismele peltice.

(Istoria literaturii române de la origini până în prezent, 1941)

1. Motivați plasarea acestei demonstrații lingvistice în deschiderea unei istorii a literaturii române.
2. Puneți în relație contextul istoric al manifestului francez și contextul istoric al anului 1941, când apare monumentală operă a lui G. Călinescu.
3. Realizați o analiză a celor două mari componente ale limbii române („zona latină” și „fondul slav”), având următoarele repere:
 - numărul de cuvinte folosite ca exemple;
 - distribuția cuvintelor în câmpuri semantice.
4. Autorul realizează o opoziție între fondul latin moștenit și fondul slav dobândit, referindu-se la sonoritatea, sensurile cuvintelor, domeniile de utilizare. Discutați despre viziunea călinesciană asupra limbii, cu referire la diverse perspective:
 - mijloc de comunicare în viața cotidiană;
 - depozitarea experienței istorice și existențiale a românilor;
 - material lingvistic pentru creația literară.
5. Deliberați asupra subiectivității călinesciene în selecția cuvintelor din cele două fonduri lexicale, ținând cont și de contraargumentele invocate de Mircea Martin, exeget al operei călinesciene.
6. Justificați diferența de întindere a paragrafelor ce descriu „zona latină” și „fondul slav”, prin comparație cu paragrafele scurte, dedicate influenței maghiare, turce și grecești.
7. Comentați observațiile călinesciene despre ungurisme, turcisme și grecisme, ținând seama de selecția seriilor de cuvinte, dar și de expresivitatea lor. Lucrați în trei grupe, distribuind fiecărei grupe analiza unei influențe.
8. Demonstrați valoarea concluzivă a frazei finale, reliefând atât bogăția limbii române, cât și sursele expresivității sale.

De la latina populară la limba română

1. O LIMBĂ ROMANICĂ

Limba română face parte din familia limbilor romanice, împreună cu limba franceză, italiană, portugheză, spaniolă, catalană, provençală, retoromană, sardă, dalmată.

Toate limbile romanice au evoluat din limba latină, care, vorbită inițial în regiunea din jurul Romei, se extinde pe teritoriul vast al Imperiului Roman. În secolul al V-lea d.H., Imperiul se prăbușește, se rup legăturile cu centrul (Roma), dar și între provinciile romane. În ținuturile cucerite se impune latina vulgară (populară), vorbită de coloniștii stabiliți în acele locuri și folosită în administrația romană ca unic mijloc de comunicare cu populațiile autohtone.

Contactul lingvistic între cuceritori și cucerii are ca efect abandonarea treptată a limbilor autohtone în favoarea latinei populare. În timp, însă, ele constituie substratul care conferă individualitate limbilor romanice nou formate.

Latina clasică este varianta scrisă a limbii latine, folosită începând din secolul al III-lea î.H. și până în secolul al VI-lea d.H. Ca limbă oficială a Imperiului și ca limbă vorbită de păturile culte, respectă riguros normele lingvistice, se păstrează ca limbă literară în operele autorilor clasici. Din secolul al VI-lea d.H., latina cultă supraviețuiește, ca limbă a culturii medievale, pe tot cuprinsul Europei, în opere științifice, în corespondența dintre cărturarii vremii, în cancelariile imperiale, dar și ca limbă de cult a creștinilor din Apus.

Latina populară (vulgară) reprezintă varianta orală a limbii latine, folosită în vorbirea familiară, receptivă la inovații și ignorând aspectele normative. Este singura limbă de comunicare între diversele populații ale Imperiului Roman și suportă schimbări din partea vorbitorilor autohtoni cucerii. În fiecare provincie apar alte modificări, determinate de limba vorbită de localnici. Se creează astfel premisele apariției limbilor romanice.

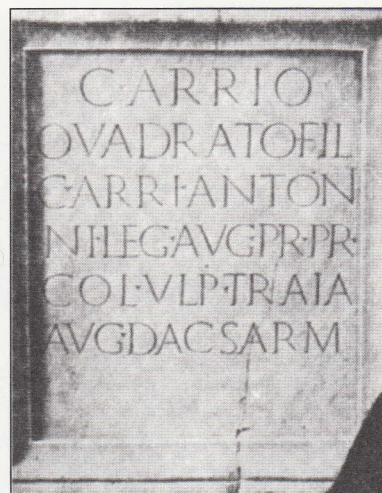
2. MOȘTENIREA LATINĂ

Procesul de transformare a latinei populare durează câteva secole și are anumite particularități în spațiul de la nordul și sudul Dunării, determinate de rusticitatea vieții economice și sociale; lingviștii folosesc termenul *latina dunăreană*. Se pot reconstitui liniile de evoluție la fiecare nivel al limbii.

În **fonetică** acționează mai multe legi:

- vocala **i** după consoană produce modificarea consoanei (**dicere** > **dzicere** > **zicere**) sau dispariția ei;
- se transformă vocalele **a** accentuat, **o** și **e** în poziție nazală (adică urmate de **n** sau **n** + consoană, **m** + consoană) în **â**, **u**, **î** sau **i**;
- grupurile consonantice se modifică: **ct** > **pt**; **cl** > **cl'** > **k'** [chi]; **gl** > **gl'** > **g'** [ghi];
- legea rotacismului (consoana **l** în poziție intervocalică devine **r**);

Cele zece limbi romanice au statut diferit, unele sunt limbi naționale (portugheza, spaniola, franceza, italiana, româna), iar altele sunt limbi regionale: catalana (Catalunya, regiune autonomă din estul Spaniei), provenșala (sudul Franței), retoromana (dialecte din estul Elveției), sarda (insula Sardinia, aparținând Italiei). Limba dalmată, vorbită pe coasta dalmată din Croația, a dispărut la sfârșitul secolului al XIX-lea (ultimul vorbitor al dalmatei se stinge din viață în 1898). Astfel, limba română rămâne singură în grupul limbilor romanice orientale.

Inscripție onorifică din „Col(onia) Ulp(ia) Traia(na) Aug(usta) Dac(ica) Sarm(izegetusa)”

Appendix Probi, o listă de greșeli întocmită în secolul al III-lea d.H., arată clar deosebiri între latina cultă și latina populară: *mater* „mamă” – *mamma*, *pater* „tată” – *tatta*, *uxor* sau *vir* „soț” – *barbatus*, *norus* „noră” – *nurus*, *nepos* „nepoată” – *nepota*, *nepotia*, *nepotilla*. Se explică astfel cuvinte moștenite de limba română din seria gradelor de rudenie prin preferința pentru diminutive și cuvinte expresive folosite în latina dunăreană, în timp ce alte limbi romanice au moștenit formele din latina cultă.

Etimologia, ca disciplină lingvistică, studiază originea cuvintelor unei limbi și explică evoluția formală și semantică, pornind de la etimon (forma atestată sau reconstruită din care provine cuvântul) până în actualitate.

„De la râmleni, ce le zicem latini, pâine, ei zic *panis*; carne, ei zic *caro*; găina, ei zic *galina*; muiarea, mulier, fămeia, femina; părinte, pater, al nostru, *noster* și altele multe den limba lătinească, că de ne-am socoti pre amăruntul, toate cuvintele le-am înțelege.”

(Grigore Ureche,
Letopiseșul Țării Moldovei)

În **morfologie**, apar câteva schimbări importante:

- limba română și-a organizat mai simplu sistemul flexionar al substantivelor (3 declinări față de 5 declinări în latină), dar a păstrat formele cazuale cu desinențe la substantivele feminine;

- verbul are cele patru conjugări ca în latină și cu aceleași vocale tematice: conj. I -a > -a (lat. *cantare* > rom. *cânta*); conj. a II-a -e > -ea (lat. *habere* > rom. *avea*); conj. a III-a -e > -e (lat. *scribere* > rom. *scrie*); conj. a IV-a -i > -i (lat. *fugire* > rom. *fugi*);

- se mențin cele trei moduri verbale personale (indicativ, conjunctiv, imperativ) și trei moduri nepersonale (infinitiv, gerunziu, participiu);

- se păstrează pronume și numerale, dar și numeroase adverbe și prepoziții.

Vocabularul dovedește moștenirea latină, la analiza fondului principal lexical. Criteriul de evaluare îl reprezintă frecvența folosirii cuvintelor de către vorbitori. Sunt de origine latină cuvintele din seriile semantice cu circulație: om, corp omenesc, familie, culori, natură, vegetație, animale domestice și animale sălbatice, acțiuni cotidiene și fenomene ale naturii.

1. Urmăriți transformările cuvintelor moștenite din latină în limba română, precizând la fiecare modificările ce survin. Lucrați în două grupe, fiind atenți la grupurile de litere marcate:

- *filum*, *lana*, *campus*, *bene*, *dico*, *oculus*, *genunculus*;
- *solem*, *bonus*, *ventum*, *filius*, *octo*, *clarus*, *glemus*.

2. Cronicarul moldovean Grigore Ureche are meritul de a formula și de a argumenta latinitatea limbii române în *Letopiseșul Țării Moldovei*, într-o primă tentativă de stabilire a unor etimologii.

Identificați legile fonetice care au acționat în evoluția cuvintelor de la limba latină la română în exemplele folosite de Grigore Ureche.

3. Sextil Pușcariu, autorul unei lucrări monumentale, *Limba română*, publicată în 1910, consideră că vocabularul de origine latină al limbii române oferă o imagine lămuritoare privind starea socială, felul de viață și îndeletnicirile românilor din vremea când lipsesc documentele scrise. Ca ilustrare, enumeră mai multe cuvinte latine ce sugerează o luptă continuă: *arma*, *arcus*, *sagitta*, *scutum*, *cuffea*, *lucta*, *batt(u)alia*. Altă serie dovedește o viață pastorală temeinică: *mulgere*, *caseus*, *coagulare*, *coagulum*, *unctum*, *rancidus*. Precizați corespondentul fiecărui cuvânt în limba română și comentați dificultatea sau ușurința acestei operații ca relevanță pentru latinitatea limbii române.

3. SUBSTRAT DACIC

Substratul este limba autohtonă, părăsită de o populație în urma cuceririi de către un popor a cărui limbă i se impune prin superioritatea civilizației. Imperiul Roman și-a impus civilizația superioară în tot spațiul european, iar limbile vorbite de cei cucerțiți

au fost abandonate: limba celtică a galilor, vechea limbă iberică în Spania, limba traco-dacilor în Dacia.

În absența izvoarelor scrise, particularități ale limbii dacice se pot deduce prin metoda comparației între română și albaneză, justificată de faptul că ambele au în comun substratul tracic: traco-ilir pentru albaneză, traco-dac pentru limba română.

Vocabularul conține cea mai consistentă parte a moștenirii dace. Numărul cuvintelor păstrate nu depășește cifra 200, dar ele fac parte din fondul lexical principal, cu putere derivativă și o mare bogăție semantică. Cele mai numeroase sunt substantive comune și proprii (Argeș, Criș, Dunăre, Mureș, Olt, Prut, Siret, Someș), mai puține sunt adjectivele și verbele.

Unele aspecte din fonetică și morfo-sintaxă sunt atribuite ipotetic substratului autohton. În fonetică, se explică prin substrat consoanele *h*, *ș* și vocala *ă*, specifică limbii române. Formarea unor numere cardinale prin adăuiri (de la *unsprezece* la *nouăsprezece*) și multiplicare (*treizeci*), este pusă de unii lingviști în relație cu substratul dac, iar de alții – cu influența slavă.

1. Cuvintele ordonate alfabetic (substantive comune, adjective și verbe) din lista alăturată au origine dacă. Distribuți cuvintele în minimum patru rețele lexice.
2. Alcătuiți familia lexicală a cuvintelor: *copil*, *moș*, *țară*.
3. Formulați câte două enunțuri cu fiecare dintre cuvintele *vatră*, *brâu*, *buză*, *pupăză*, *mânz*, *scăpăra*, având sensuri diferite.
4. Folosind *Dicționarul explicativ al limbii române*, căutați expresiile și locuțiunile formate de la cuvintele de bază *baltă*, *barză*, *brad*, *a ciupi*, *mal*.

4. PROBLEME ÎN DISPUTĂ: TERITORIUL ȘI TIMPUL FORMĂRII, CONTINUITATEA LIMBII ROMÂNE

Teritoriul formării poporului român și a limbii române a prilejuit dispute științifice, din care nu a lipsit miza politică. Timp de două secole și jumătate au fost avansate mai multe teorii.

Teoriile imigraționiste apar în istoriografia străină din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, dar, cu deosebiri importante de argumentare, și la mari filologi români din secolul al XX-lea (Ovid Densusianu, Al. Philippide). Teoriile contestă continuitatea românității în spațiul carpato-dunărean, mai ales în Ardeal, și susțin că „patria primitivă” a românilor se află în sudul Dunării, de unde au imigrat și s-au stabilit în nordul fluviului. Teoriile imigraționiste aparțin unor istorici, filologi și geografi din Imperiul Habsburgic – Fr.J. Sulzer, J.C. Eder, J.Ch. Engel, ale căror lucrări apar în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Peste aproape o sută de ani, la începuturile dualismului austro-ungar, R. Roesler le reia, în 1866, 1867 și 1871. După 1918, astfel de lucrări au drept autori iredențiști maghiari.

Demonstrațiile căutau să nege continuitatea românității în spațiul carpatic și, implicit, să legitimizeze pretenția ungarilor de a se fi stabilit primii în Transilvania.

Miza acestor teorii este politică, încercând să oprească mișcarea prin care românii își revendicau drepturile, într-un context

Nu s-au păstrat documente scrise în limba dacilor, fapt care a generat diferite explicații privind o posibilă interdicție a scrisului, legată de credințe religioase, sau o cultură de tip tradițional, bazată pe oralitate. Izvoarele scrise sunt puține, fragmentare și nesigure: nume de plante medicinale, nume proprii de persoane, localități, râuri menționate în inscripții, dar și pe vase și monede.

Lista cuvintelor din substrat:

argea, *baci*, *balaur*, *baltă*, *barză*, *brad*, *brâu*, *brusture*, *buză*, *căpușă*, *cătun*, *cioară*, *ciunt*, *ciupi*, *coacăză*, *copac*, *copil*, *gard*, *groapă*, *grumaz*, *gușă*, *mal*, *mazăre*, *măgură*, *mărar*, *mânz*, *moș*, *năpărcă*, *pârâu*, *pupăză*, *rață*, *scăpăra*, *searbăd*, *strungă*, *șopărlă*, *țară*, *țap*, *vatră*, *viezure*.

Statuie din Dacia Romană
(Muzeul Bruckenthal, Sibiu)

În sprijinul originii sud-dunărene, autorii au adus argumente istorice:

- exterminarea dacilor (după interpretarea unui pasaj din lucrarea istoricului roman Eutropius);
- evacuarea întregii populații odată cu retragerea aureliană;
- durata redusă a romanizării, de numai 170 de ani;
- „mileniul întunecat” (secolul al IV-lea – secolul al XIII-lea), cu absența izvoarelor scrise care să ateste existența românilor;
- existența grupurilor de populație românească în mai multe zone din Peninsula Balcanică.

Argumentele lingvistice notabile sunt:

- absența elementelor germanice;
- numeroase elemente grecești în limbă;
- prezența toponimelor slave în nordul Dunării;
- paralelisme cu albaneza.

Sextil Pușcariu consideră că viața rustică a românilor se reflectă în limbă, mai ales în terminologia păstoritului, și face observații interesante legate de frazeologia limbii române la începutul secolului al XX-lea:

„Numai un neam de păstori poate zice, chiar în limba literară: se încheagă un gând, încheagă o frază sau cheagul unei societăți (francezul ar zice *le ciment d'une société*). Poporul, vorbind de un om care și-a consolidat starea materială, zice că a prins cheag. Spre a arăta că doi inși sunt de aceeași vârstă, se zice *suntem de aceeași iarbă*, ca oile scoase deodată la pășune. Se mai zice *păște iarba pe care o cunoști*, în înțelesul de „nu te amesteca în lucruri pe care nu le știi”. Numai un popor la care viața pastorală a jucat un rol de căpetenie poate zice *mă păște un gând*. La baza acestei expresii e imaginea turmei de oi care tunde iarba de la rădăcină pe unde a trecut păscând.”

(*Istoria limbii române*, 1910)

istoric favorabil, determinat de „edictul de toleranță” al împăratului Iosif al II-lea, ce prevedea aceleași drepturi pentru toate națiile Imperiului Habsburgic. Prin două memorii, *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae* (1791, 1792), adresate împăratului Leopold al II-lea, reprezentanții românilor cereau drepturi egale cu etniile privilegiate din Transilvania (ungurii, sașii, secuii), având motive temeinice istorice și demografice.

Teoriile imigraționiste conțin multiple contradicții: timpul migrației din sudul în nordul fluviului diferă de la un autor la altul (de la secolul al V-lea până la secolul al XIII-lea, ba chiar în secolele al XVI-lea sau al XVIII-lea), locul de pornire a migrației este incert, iar prima așezare în stânga Dunării este la câmpie, după unii, la munte, după alții.

Teoria originii nord- și sud-dunărene o susțin istorici (A.D. Xenopol și Nicolae Iorga) și filologi (Sextil Pușcariu, Al. Rosetti) care consideră formarea poporului român și a limbii române ca procese inseparabile și unitare petrecute într-un vast spațiu romanizat, întins la nordul și sudul Dunării (Dacia și Dobrogea, sudul Pannoniei și Dardania, Moesia Inferioară și Moesia Superioară), extins și în zone de la hotarele Daciei romane, locuite de dacii liberi, influențați de civilizația daco-romană.

Teoria continuității se bazează pe diferite mărturii:

- izvoare istorice (*Gesta Hungarorum*, cronică oficială maghiară, afirmă existența valahilor și originea lor romană și consemnează voievoodate românești cucerite de unguri la venirea lor din Panonia în Ardeal);
- dovezi arheologice (tezaure monetare romane, obiecte cu inscripții latinești, ceramică romană, necropole de tip roman – toate datate după secolul al III-lea).

Argumentele lingvistice temeinice au fost formulate de Sextil Pușcariu în *Istoria limbii române* (1910):

- persistența unor termeni ca *aur* < lat. *aurum* și *păcură* < lat. *picula* numai în nordul Dunării, unde exploatarea acestora avea deja vechime;
- păstrarea numai în vestul actualei Românie a unor vechi termeni latini: *ai* „usturoi” < lat. *alium*, *nea* < lat. *nivea*, *păcurar* < lat. *pecorarius*;
- terminologie agricolă: *paie* < lat. *palea*, *orz* < lat. *hordeum*;
- terminologie pastorală (creșterea oilor și a vitelor): *miel* < lat. *agnellus*, *pășune* < lat. *pastionem*; *staul* < lat. *stabulum*;
- terminologie creștină: *dumnezeu* < lat. *domine deus*, *mormânt* < lat. *monumentum*.

Din punct de vedere temporal, formarea limbii române este un proces ce nu poate fi delimitat cu exactitate, durează mai multe secole, fiind jalonat de câteva evenimente istorice:

- retragerea aureliană din 271-275 d.H. lasă Dacia Traiană în afara granițelor Imperiului Roman, dar nu întrerupe romanizarea;
- la sudul Dunării se întemeiază Dacia Aureliană;
- împărțirea Imperiului Roman în Imperiul Roman de Apus și Imperiul Roman de Răsărit (Bizantin) din 395 d.H. și includerea diocезelor Dacia și Tracia în Imperiul Bizantin separă romanitatea orientală de cea occidentală și conduce la evoluții independente;

• secolele al VI-lea și al VII-lea constituie limita temporală în care limba română este deja constituită, limită admisă de majoritatea savanților (Ovid Densusianu, Al. Philippide), împinsă până în secolul al VIII-lea (Al. Rosetti) sau chiar al IX-lea;

• influența slavă, începută din secolele al VII-lea și al VIII-lea, se exercită asupra unui idiom deja constituit, legile fonetice nu mai acționează asupra împrumuturilor din slavă, așa cum au acționat asupra latinei populare (rotacism, închiderea vocalelor *a*, *o*, *e* în poziție nazală, palatalizarea grupurilor consonantice *cl* și *gl*).

Româna comună, ca primă fază a limbii române, reprezintă limba vorbită de strămoșii dacoromânilor, ai aromânilor, ai meglenoromânilor și ai istroromânilor, înainte ca legăturile dintre ei să se întrerupă (după Sextil Pușcariu);

• alți lingviști folosesc termeni diferiți – *protoromână*, *străromână*, *română primitivă*, *traco-balcanică*, *romano-balcanică*;

• nu s-a păstrat nici un document de limbă, reconstrucția ei se bazează pe particularitățile comune celor patru dialecte;

• delimitarea a suscitat controverse, pentru formare fiind acceptate secolele al V-lea, al VI-lea, dar și al VII-lea și al VIII-lea, iar sfârșitul procesului și scindarea în dialecte se petrece, cel mai probabil, în secolul al X-lea.

1. Identificați, lucrând în trei grupe, cuvintele românești moștenite din următoarele cuvinte latine care aparțin celor trei terminologii de mai sus:

- *arare*, *campus*, *furca*, *granum*, *seminare*, *sementia*;
- *caballus*, *fenum*, *nutricium*, *ovem*, *pascere*, *turma*;
- *peccatum*, *paganus*, *presbyter*, *rogationem*, *sanctus*.

2. Stabiliți etimonul latin al termenilor primordial creștini păstrați în limba română: *biserică*, *blestema*, *boteza*, *cruce*, *înger*. Folosiți un dicționar etimologic sau explicativ al limbii române.

3. Explicați, apelând la un dicționar de mitologie românească, numele unor sărbători creștine și ale unor sfinți: *Paște*, *Păresimi*, *Sânziene*, *Sâmedru*, *Sângiorz*, *Sântilie*, *Sânnicoară*.

4. Multe cuvinte moștenite din limba latină, desemnând elemente de civilizație urbană, își schimbă sensul în limba română:

- *carraria* „drum lat, de car” > *cărare*;
- *pons*, *-ntis* „pod” > *punte*;
- *pavimentum* „podea” > *pământ*;
- *fossatum* „șanț, groapă” > *sat*.

Precizați două aspecte definitorii pentru viața strămoșilor noștri ce reies din aceste evoluții semantice.

5. Demonstrați că și cuvintele *brânză*, *lapte* și *oaie* intră în alcătuirea mai multor expresii și locuțiuni, prin exemple incluse într-un text propriu de 20-30 de rânduri, luând drept model fragmentul din *Istoria limbii române* de Sextil Pușcariu, din pagina 12.

6. Comentați sub aspect stilistic originalitatea cimiturii ce descrie cartea și lectura: *Câmpul alb, oile negre./ Cin'le vede, nu le crede./ Cin'le paște, le cunoaște*.

Dialectele limbii române:

• **dialectul daco-român** s-a dezvoltat în nordul Dunării, pe teritoriul actual al României, are numărul cel mai mare de vorbitori, a evoluat și ca limbă literară, dar și-a diversificat în timp varietăți regionale, subdialecte: bănățean, crișean, maramureșean, moldovean și muntean;

• **dialectul aromân** s-a dezvoltat în zone din mai multe țări balcanice (Grecia, Albania, Macedonia, Bulgaria), scris cu alfabet grecesc, apoi latin, are o literatură cultă; aromânii au trecut și în secolul al XX-lea prin strămutări dintr-o zonă în alta, datorită frământărilor istoriei; mulți s-au stabilit în România;

• **dialectul megleno-român** are poziție intermediară între cele două, cca. 5000 de vorbitori în zone restrânse și compacte (regiunile Meglen și Salonic din Grecia, Voivodina din Serbia, orașele Gevgelija și Skopje din Macedonia); lipsesc scrierile culte, iar literatura populară s-a păstrat în câteva culegeri de la începutul secolului al XX-lea;

• **dialectul istro-român** se află în curs de dispariție, cca 1500 de vorbitori, în nord-vestul Croației (mai ales sate din peninsula Istria); are o literatură populară (dominată de basme scurte, snoave, proverbe), puține scrieri culte.

Luptă dintre un roman și un dac, monumentul de la Adamclisi

Influența slavă se manifestă din secolele al VI-lea – al VII-lea asupra românei ca idiom constituit deja, iar cele mai vechi împrumuturi au trăsurile limbii bulgare vechi. Multe dintre aspectele fonetice și morfologice au generat controverse, dar majoritatea filologilor recunosc influența certă și consistentă asupra vocabularului. Influența slavă apare în toate dialectele limbii române, arătând astfel că desprinderea grupului sud-dunărean s-a produs după venirea slavilor.

Din slavă provin substantive comune alcătuind diferite serii semantice:

- părțile corpului omenesc (*gât, gleznă, obraz*);
- viețuitoare (*cocoș, curcă, dihor, găscă, verigă, vidră*);
- relații umane (*nevestă, prieten, rudă, vrăjmaș*);
- unelte (*ciocan, clește, coasă, greblă*);
- natură (*crâng, dumbravă, iaz, izvor*).

Multe antroponime frecvente în onomastica românească aparțin acestor împrumuturi vechi din slavă: *Bogdan, Dan, Dragomir, Dumitru, Mihai, Mircea, Nicolae, Vlad, Vlaicu*.

Onomastica este o disciplină lingvistică având ca obiect de studiu originea, formarea și evoluția numelor proprii de persoane: nume de botze, nume de familie.

Slavona este varianta literară târzie a vechii limbi slave și se impune în spațiul românesc ca limbă de cult religios, după ce a fost acceptată ca limbă sfântă, alături de limba greacă. Poporul român, al cărui proces de formare se încheiase deja în secolul al IX-lea, fusese creștinat de timpuriu, față de popoarele din jur care trec la creștinism mai târziu: bulgarii – în 864, sub cneazul Boris I, maghiarii – în 1001, sub Ștefan cel Sfânt.

Slavona ajunge să înlocuiască latina ecleziastică în nordul Dunării și datorită faptului că, reorganizată, biserica românească depinde de Patriarhia bizantină. Timp de mai multe secole, românii folosesc în paralel două limbi: slavona ca limbă de cult religios și limbă a administrației de stat; limba română (vorbită, apoi folosită și în

scris). În Transilvania, se folosesc ca limbi de cult latina și slavona.

Influența greacă veche se exercită asupra limbii române în secolele al VII-lea și al VIII-lea, datorită relațiilor cu Imperiul Bizantin. Cuvintele grecești pătrund direct (*arvună, catarg, flamură, mătase, stol, traistă, zale*) sau, mai târziu, până în secolul al XII-lea, prin intermediul limbii slave (*busuioc, comoară, corabie, crin, dafin, hârtie, livadă*).

Prin intermediar slavon pătrund în limba română:

- majoritatea termenilor bisericești ortodocși (*acatist, anatemă, apostol, canon, călugăr, chilie, evanghelie, icoană, liturghie, patriarh, potir, smirnă*);
- termeni din ierarhia feudală (*chelar, despot, grămatic, pitar*).

1. Seria semantică a domeniului bisericesc are o bogăție deosebită: *candelă, duh, milă, mucenic, monah, prapur, schit, sfânt, vecernie*. Precizați un sinonim pentru fiecare cuvânt.
2. Toponime de origine slavă denumesc râuri și munți, cetăți și orașe – *Bistrița, Breaza, Cerna, Cozia, Ialomița, Prahova, Predeal, Rodna, Snagov, Sibiu, Suceava, Târgoviște, Vâlcea, Voroneț, Zlatna*. Comentați aspectele influenței slave ce reies din distribuția toponimelor în diferite regiuni, din vechimea și însemnătatea acestor așezări în istoria românilor.

Toponimia studiază toponime, hidronime și oronime (numele proprii de locuri, ape și munți), prin corelații între lingvistică, istorie și geografie.

Influența maghiară se manifestă după stabilirea maghiarilor în Transilvania, la începutul secolului al X-lea. Multe cuvinte pot fi astăzi considerate arhaisme (*birău, nemeș, pârgar*), altele au circulație regională (*bolund* „nebun, bolnav mintal”, *boldă* „prăvălie”, *uiagă* „sticlă”), altele aparțin registrului popular (*aldămaș, beteag, cătană, chezaș*).

3. În lucrarea *Fondul principal lexical* (1957), lingvistul Alexandru Graur considera că au intrat în acest fond 32 de cuvinte împrumutate din maghiară. Pornind de la cuvintele de bază *belșug, chin, chip, fel, gând, gingaș, hotar, meșter, pildă, raită, seamă, tobă, uriaș, vamă*, lucrați în trei grupe mari făcând exerciții diferite:

- Găsiți cel puțin trei expresii și locuțiuni pentru fiecare dintre cuvintele: *chip, fel, pildă, raită, seamă, tobă, vamă*.
- Alcătuiți cel puțin trei enunțuri care să probeze polisemantismul cuvintelor: *belșug, chin, gând, hotar, meșter, uriaș*.
- Stabiliți familia lexicală a cuvintelor: *chin, chip, gând, meșter, pildă, tobă, vamă*.

Influența germană asupra limbii române se datorează mai multor factori ce acționează diferit de la o epocă la alta în regiunile românești:

- stabilirea sașilor în Transilvania în secolul al XII-lea;
- colonizarea șvabilor în Banat în secolul al XVIII-lea;
- dominația austriacă în Bucovina până în 1918;
- impactul științei și tehnologiei în ultimele două secole;
- adoptarea modelului cultural german în etape distincte – perioada marilor clasici din secolul al XIX-lea și în perioada interbelică a secolului al XX-lea.

Limba română a împrumutat din germana literară termeni din câteva domenii:

- alimentație (*cartof, chiflă, griș, halbă, șnițel, șvaițer*);
- îmbrăcăminte (*pantof, stofă, șorț, șnur*);
- comerț și transporturi (*buștean, chelner, rabat, șlep*).

În limba literară au intrat și termeni austrieci: *crenvurști, parizer, ștrudel, șpriț*.

- Motivați ieșirea din uz a următoarelor împrumuturi din limba germană, în relație cu domeniul și epoca folosirii lor: *băncuță, creițar, sfaț, taler, iuncăr și clavir*.
- Terminologia tehnico-științifică s-a îmbogățit cu un număr mare de neologisme din limba germană, mai ales în secolul al XX-lea, când se importă masiv aparate, dispozitive, mașini de fabricație germană. Distribuți

următorii termeni în cel puțin trei domenii: *bliț, boiler, cocs, diesel, duză, electrocar, fasung, holțșurub, matriță, rolă, ștecăr, ventil, wolfram*.

Primele împrumuturi, cele mai vechi, le prezintă cuvintele săsești, ele se referă la cetăți medievale (*turn*), la prelucrarea lemnului (*joagăr, roabă, șindrilă, șită, țandură*), la creșterea vitelor (*șopron, șură, troacă*).

Unele calcuri frazeologice se întrebuințează și în limba actuală (*grădiniță de copii, platfus, spațiu vital*), altele s-au învechit și au ieșit din uz (*a trage ceasul, aprindere de plămâni*).

Un număr mare de cuvinte cu etimologie multiplă provin din germană și din diferite limbi romanice, mai ales franceză, sau din latina savantă: *clasă, masiv, marș, mașină, metal, mecanic, metodă, moment, natură, naționalitate, negativ, nord, profesor, rasă, soldat*.

- Mulți termeni de proveniență germană, uneori săsească sau șvăbească, au astăzi doar circulație regională, păstrați activi în regiunile de contact ale românilor cu vorbitorii limbii germane. Stabiliți sensul cuvintelor regionale: (*a*)*potică, corfă, crumpi, farbă, fruştuc, laibăr, maltăr, metăr, plaț, șlap, șnaidăr, șpais, ștrimfi, șustăr, vailing*.
- Precizați termenul corespunzător din limba literară.
- Explicați etimologia și sensurile cuvântului *fleac* și alcătuiți familia lexicală.
- Multe cuvinte împrumutate pe cale orală au suferit o degradare semantică, sensul lor original este greu de intuit de către un necunoscător al limbii germane:
 - *fraier* (din germ. *Freier*, „pețitor”);
 - *gheșeft* (din *Geschäft*, „afacere”);
 - *mișmaș* (din *Mischmasch*, „amestecătură”);
 - *șmecher* (din *Schmecker*, „degustător”);
 - *șnaps* (din *Schnaps*, „rachiu”).
 Probați sensul peiorativ al acestor cuvinte în limba română actuală, construind enunțuri ilustrative.
- Alte cuvinte au pătruns în limba română pe cale cărțurărească: *bildungsroman, hinterland, laitmotiv, weltanschauung*. Precizați sensul fiecărui cuvânt și domeniul de utilizare frecventă. Construiți câte două enunțuri cu fiecare cuvânt.

Primele texte scrise în limbi romanice

Textul cel mai vechi de limbă franceză îl reprezintă *Jurămintele de la Strassbourg* făcute între nepoții lui Carol cel Mare, în 842.

Primul document de limbă italiană datează din 960.

Între primele texte de limbă spaniolă de la jumătatea secolului al XII-lea se află și poemul epic *Cidul*, din 1140.

Primele referiri la texte în limba română

Datarea primelor texte în limba română, ca și a celor scrise în alte limbi, nu se poate face decât în funcție de ceea ce s-a păstrat prin vitregia vremurilor.

Mărturii indirecte și fragmente disparate indică existența unor texte scrise în limba română la sfârșitul secolului al XV-lea, însă lipsește atestarea prin documente:

- 1482 sau 1492: Udriște Năsturel folosește într-o scrisoare o formulă de adresare *Bunilor i čestitem* în locul expresiei consacrate *Dobrem i čestitem*;

- 1485: Jurământul de vasalitate rostit de Ștefan cel Mare la Colomeea, în fața lui Cazimir, regele Poloniei, ar fi fost tradus din română în polonă.

De la primul text (1521) la prima gramatică (1780)

Primul text în limba română

Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung (1521)

† *M(u)drom(u) i plemenitomu i TMistitomu i Bgo(m) darovannomu æupa(n) Hanăș Begner ot Brașov mno(g) z(d)ravie o(t) Neașcul o(t) DiČegopole.*

I pak dau știre domnietale za lucrul turcilor, cum am auzit eu că împăratul au ieșit den Sofiia și amintrea nu e. Și se-au dus în sus pre Dunăre. *I pa(k)* să știi Domniia ta că au venit un om de la Nicopoe de mie mi-au spus că au văzut cu ochii lui că au trecut ceale corabii ce știi și Domniia ta pre Dunăre în sus. *I pa(k)* să știi că bagă den tote orașele câte 50 de oameni să fie în ajutor în corăbii. *I pa(k)* să știi cumu se-au prins nește meșteri den Țarigrad cum vor treace acele corabii la locul cela strimtul ce știi și Domniia ta. *I pa(k)* spui domnietale de lucrul lu Mahamet-Beg cum am auzit de boiari ce sunt megiaș și de genere-miu Negre, cumu i-au dat împăratul slobozie lu Mahamet-Beg pre io-i va fi voia pren Țeara Rumânească, iară el să treacă. *I pa(k)* să știi Domniia ta că are frică mare și Băsărab de acel lotru de Mahamet-Beg, mai vartos de Domniele voastre. *I pa(k)* spui domnietale, ca mai-marele miu de ce am înțeles și eu. Eu spui domnietale, iară Domniia ta ești înțelept și aceste cuvinte să ții Domniia ta la tine, să nu știe oameni mulți și Domniele voastre să vă păziți cum știți mai bine.

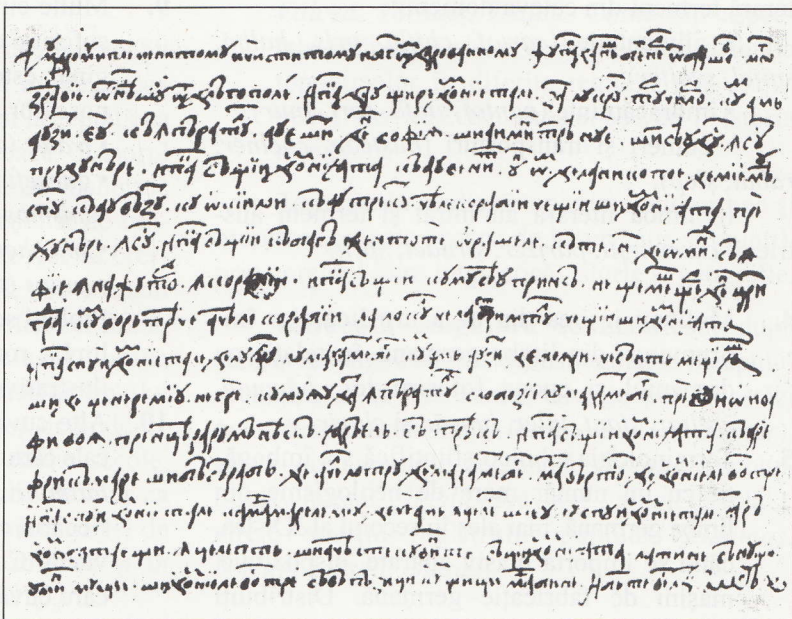
I B<og>%o te ves(e)lit, aminu.

† *M(u)drom(u) i plemenitomu i TMistitomu i Bgo(m) darovannomu æupa(n) Hanăș Begner ot Brașov*

Formula de început a scrisorii este redactată în slavonă și înseamnă: „Înțeleptului și nobilului și cinstului și de Dumnezeu dăruitului jupan Johannes Benkner din Brașov, multă sănătate de la Neacșu din Câmpulung.”

Urarea finală, exprimată tot în slavonă, înseamnă: „Și Dumnezeu să te veselească, amin”.

Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung (1521)

1. Identificați elementele componente ale formulei inițiale.
2. Comparați convențiile epistolare din secolul al XVI-lea cu convențiile scrisorii din zilele noastre, sesizând asemănări și deosebiri.
3. Transcrieți textul scrisorii în limba română de astăzi, folosind explicațiile lexicale, fonetice și gramaticale. Aveți în vedere: respectarea principiului identității sensurilor; substituirea cuvintelor și a expresiilor arhaice; folosirea normelor de ortografie, de punctuație și de exprimare corectă.
4. Distribuiți arhaismele din text în arhaisme fonetice, lexicale, gramaticale. Apreciați apoi proporția între partea textului inteligibilă de la prima lectură și partea ce implică informații suplimentare.
5. Inventariați informațiile din mesajul pe care Neacșu din Câmpulung îl comunică lui Hans Benkner, „judele” (primarul) Brașovului, reconstituind contextul istoric al epocii. Nicolae Iorga a datat scrisoarea după informația referitoare la „locul cele strimtul” (ce indică o expediție a turcilor prin Porțile de Fier), și a localizat-o după toponimul Dlugopole (Câmpulung).
6. Nu se cunosc alte date despre Neacșu din Câmpulung, se presupune că era boier sau negustor. Puneți în relație cele două ipoteze ale statutului social al emitentului cu două posibile interpretări ale mesajului său: avertisment transmis de la egal la egal despre o iminentă invazie turcească sau raport trimis de cineva angajat anume (probabil și plătit).
7. *Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung* are o importanță lingvistică și istorică deosebită. Explicați apariția târzie a primului document în limba română descoperit până astăzi, prin comparație cu situația celorlalte limbi romanice, referindu-vă la epocile respective și la tipul de texte păstrate.

Explicații pentru toponime:

Dlugopole – Câmpulung;
Tarigrad (în slavonă: orașul împăratului, al țarului) – Constantinopol;
Nicopoe – Nicopole; „locul cele strimtul” – Porțile de Fier;
Sofiia – localitate în Bulgaria.

Explicații istorice:

împăratul au eșit den Sofiia – referire la Soliman Magnificul (1520-1566);
Mahamet-Beg – Mehmet-Beg, pașă de Nicopole;
Băsărab – Neagoe Basarab (1512-1521).

Explicații lexicale:

I pak (slav) – și iarăși, de asemenea;
ot (slav) – din;
za (slav) – despre, pentru;
io (adv.) – unde.

Explicații lingvistice:

- verbul auxiliar *a avea* (*au*) are aceeași formă pentru singular și plural la persoana a III-a;
- prezența diftongului *ea* (*ceale, treace*);
- formele vechi ale prepozițiilor *prin* și *pe* (*pre, pre*);
- forme arhaice ale articolului proclitic *lui* la cazurile genitiv și dativ (*lu*) și ale adjectivului posesiv *meu* (*miu*).

Textele rotacizante

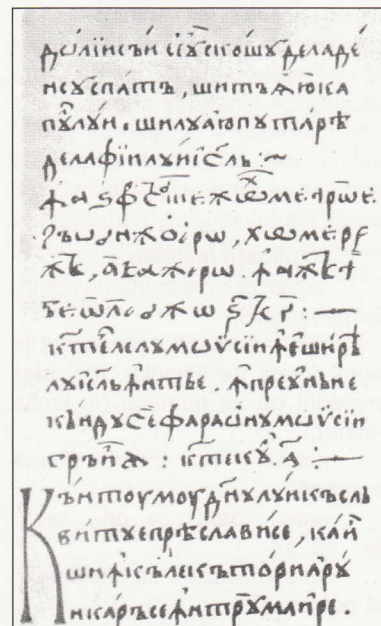
Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, limba română este folosită ca mijloc de comunicare în cultura scrisă în texte originale (acte și scrisori particulare, documente de cancelarie), dar și în texte traduse, reprezentate numai de scrieri religioase. Traducerile, denumite și **texte rotacizante** datorită particularității comune, rotacismul, sunt copii ale unor originale mai vechi și se identifică după locul descoperirii sau după numele donatorului:

- **Psaltirea Hurmuzaki**, traducere originală a psalmilor din slavonă în română, cu autograful traducătorului, datează din prima jumătate a secolului al XVI-lea, numită după Eudoxiu Hurmuzaki;

- **Psaltirea Voronețeană**, descoperită în 1882 la mănăstirea Voroneț, cuprinde o versiune incompletă a traducerii psalmilor, realizată probabil la mijlocul secolului al XVI-lea;

- **Codicele Voronețean**, descoperit în 1871 la mănăstirea Voroneț, conține *Faptele apostolilor* și trei *epistole*, traduse din slavă în română, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea;

- **Psaltirea Scheiană**, manuscris realizat de trei copişti diferiți, datată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cuprinde *Psalmii lui David* și fragmente din *Vechiul Testament*, Crezul.

Psaltirea Scheiană, pagina cu criptogramă

Datarea textelor este dificilă, ca și localizarea lor: o primă ipoteză filologică susține că textele rotacizante provin din Maramureș, altă ipoteză mai nouă consideră că Moldova a fost locul de realizare a copiilor, după originale traduse în Banat. Ipotezele se bazează pe faptul că în Transilvania influența Reformei se manifesta prin traducerea textelor sfinte în limba poporului, iar influența slavonei era mai slabă decât în celelalte țări românești.

Tipăriturile lui Coresi

Diaconul Coresi (1510?-1583?)

Tipograf și editor, a cărui activitate a început la Târgoviște și a continuat la Brașov. A tipărit cărți slavone, dar și cărți românești, primind comenzi de la mitropoliții și domnii Țării Românești și ai Moldovei. Din 1569, editează pe cont propriu cărți de cult în limba română, considerate de el însuși ca necesare.

Lucrările tipărite în limba română: *Întrebare creștinească* (1559), *Tetraevangheliarul românesc* (1561), o carte cuprinzând *Tâlcul evangheliilor* și *Molitvenicul*, *Psaltirea românească* și *Liturghierul* (1570), *Psaltirea slavo-română* (1577) cu texte bilingve. *Evanghelia cu învățătură* (1581) reia textul evangheliilor tipărit în 1561, într-o limbă greoaie, dar „învățăturile” traduse chiar atunci dovedesc evoluția limbii.

Tipăriturile lui Coresi au legătură cu încercarea de răspândire a Reformei în rândul românilor din Transilvania: *Întrebare creștinească* arată compromisul între catehismul luteran și cel ortodox, *Tâlcul evangheliilor* a declanșat ample discuții, privind rolul calvinismului în introducerea limbii române în biserică. Multe cărți au apărut cu sprijinul sașilor luterani din Brașov.

Reforma implică însă folosirea limbii poporului în biserică și impune traducerea Evangheliilor și a învățăturilor în limba română. Munca lui Coresi și a ucenicilor săi pune la dispoziția preoților cărți liturgice fundamentale, iar credincioșilor le oferă posibilitatea de a înțelege liturghia ce se slujea în biserică.

Activitatea lui Coresi conjugă efortul de tipărire a traducerilor existente, umple lacunele cu traduceri proprii, folosind mai multe surse și modele. Efectul este benefic asupra limbii române: tipăriturile se răspândesc, iar limba lor îngrijită și expresivă, păstrând totuși particularități muntenești, contribuie la formarea limbii literare pe baza subdialectului muntean.

Lucrările tipărite de Coresi au câte o secvență introductivă sau un epilog, care argumentează oficierea serviciului divin în limba română sau formulează considerații despre actul traducerii. Intervențiile coresiene constituie mărturii cu privire la evoluția limbii înseși, care câștigă în cursivitate de la un deceniu la altul.

Evangheliar românesc (1561)

[Epilog]

Explicații lexicale:

tetroevgl – prescurtarea pentru Tetraevanghel;

mie – numeralul păstrează la plural forma de singular, mai ales precedat de alt numeral (în limba veche);

mainte – mai înainte (formă contrasă);

oare... oare... – ori... ori...; fie... fie...;

să săduiască – să suduiască, să ocărăască;

diiac – scriitor într-o cancelarie publică;

Vu lěto – în anul (slav).

Cu vrerea tatălui și cu ajutorul fiului și cu sfrășitul *hului Sf<i>nt*, în zilele mării lu Ianăș Crai, eu, jupânul Hanăș Begner de în Brașov am avut jelanie pentru *sf<i>nte* cărți creștinești *tetroevgl*, și am scris aceste sfinte cărți de învățătură, să fie popilor românești să înțeleagă să învețe rumânii cine-s creștini, cum grăiaște și *sf<i>ntul Pavel ap<o>s<to>l* cătră Corinteni 14 capete: în sfânta beserecă mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles decât 10 mie de cuvinte neînțelese în limbă striină. După aceea vă rugăm toți sfinți părinți oare vlădici, oare *ep<i>sc<o>pî*, oare popi, în cărora mână va veni aceste cărți creștinești, cum mainte să cetească, necetind să nu judece neci să săduiască. Și cu zisa jupânului Haneș Begner, scris-am eu diiacon Coresi ot Trăgoviște și Tudor diiac. Și s-au început în luna lu mai 3 zile și s-au sfrășit în luna lui ghenuarie 30 zile, vu lito 7 mie 69 în cetate în Brașov.

Psaltire slavo-română (1577)

[Epilog]

Cu mila lu Dumnezeu, eu diacon Coresi, deaca văzui că mai toate limbile au cuvântul lui Dumnezeu în limbă, numai noi rumânii n-avăm, și H<risto>s zise, Mathei 109, cine cetește să înțeleagă, și Pavel ap<o>s<to>l încă scrie la Corint, 155, că întru besearcă mai vrătos cinci cuvinte cu înțelesul meu să grăesc, ca și alaltși să învăț, de cât un tunearec de cuvinte neînțelease într-alte limbi. Derept aceea frații mei preuților, scrisu-v-am aceste psăltiri cu otveat, de-am scos de în psăltirea srăbească pre limbă rumânească, să vă fie de înțelegătură, și grămăticilor, și vă rog ca frații miei să cetiți și bine să socotiți că veți vedea înșivă că e cu adevăr. Vu lito 7085.

Fragmentele sunt reproduse după *Pagini de limbă și literatură română veche*, 1964, texte alese, prefață și note de Boris Cazacu.

1. Transcrieți cele două texte în limba de astăzi, lucrând în două grupe și ținând seama de: păstrarea identității de sens a cuvintelor; înlocuirea cuvintelor, a expresiilor arhaice și a construcțiilor gramaticale învechite; respectarea normelor de ortografie, de punctuație și de exprimare corectă.
2. Comparați cele două texte sub raportul dificultății/ ușurinței de înțelegere a lor de către vorbitorii limbii române de astăzi, referindu-vă la particularitățile prezente la fiecare dintre nivelurile limbii.
3. Identificați ideile comune formulate la distanță de peste un deceniu și jumătate de Coresi în cele două epiloguri, comentând consecvența/ evoluția/ nuanțarea opiniilor privind folosirea limbii poporului în biserică.
4. Coresi se referă în epilogul la *Evangeliiar românesc* (1561) la câteva figuri istorice: Ianăș crai este Ioan Sigismund Zapolya (1540-1571), rege al Ungariei și voievod al Transilvaniei; Hanăș Begner este Hans Benkner, primarul Brașovului. Motivați aceste referiri, ținând seama de contextul istoric.

Explicații lexicale:

limbile – popoarele;
vrătos – vartos, bine;
tunearec – întuneric;
otveat (slav) – răspuns;
grămălici – cântăreți (la strană);
vu lito 7085 – în anul 1577.

Tipar și tipărituri

Gutenberg inventează tiparul în jurul anului 1448; caracterele romane înlocuiesc caracterele gotice, mai greu de citit.

Formatul (*in quatro* și *in octavo*) și materialele folosite fac lucrările mai ușor de mânuit și mai durabile decât manuscrisele.

Palia de la Orăștie (1582)

Tălmăcirea primelor două cărți din *Vechiul Testament* (*Facerea* și *Exodul*) a fost tipărită de către fiul lui Coresi, Șerban, împreună cu diacul Marian, la Orăștie. Traducerea se face sub impulsul propagandei calviniste și prin strădania episcopului Mihail Tordași și a colaboratorilor săi. Sursa de bază a fost un text biblic maghiar, iar în traducere apar particularități ale graiului din Banat și sud-vestul Ardealului, ca și numeroase cuvinte și construcții din limba maghiară.

Pagină din *Tetraevangelul* lui Coresi (1561), detaliu